

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.62>

ЗМІСТ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Бєлоусов В.Д.,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0009-0000-5652-4880

Бєлоусов В.Д., Зміст правового механізму забезпечення соціальної безпеки держави.

Стаття присвячена з'ясуванню сутнісного змісту правового механізму забезпечення соціальної безпеки сучасної України. Встановлюється, що правовим механізмом забезпечення соціальної безпеки держави є узгоджений з принципами права комплекс елементів, передбачених чинним законодавством форм, способів і засобів забезпечення соціальної безпеки, а також процесів (відносин), в яких суб'єкти забезпечення соціальної безпеки держави планують, створюють, охороняють, захищають і відновлюють умови, за яких в державі усуваються соціальні ризики, а ті, які не підлягають усуненню – компенсуються. Автором обґрунтовується, що цей правовий механізм характеризується рядом особливих характеристик. По-перше, цей правовий механізм має очевидний системно-організаційний характер і ґрунтується на загальній політиці держави в соціальній та суміжних сфері. По-друге, розглядуваний механізм створений та діє за принципом поєднання дії загальних норм соціального законодавства і спеціальних норм адміністративного законодавства. По-третє, для цього механізму характерним є те, що він враховує специфіку реальних і потенційних соціальних ризиків та викликів для соціальної безпеки держави, поширюючи свою дію на все населення держави. По-четверте, передбачає дію системи суб'єктів забезпечення соціальної безпеки держави. У статті наголошується на тому, що правовий механізм забезпечення соціальної безпеки держави є системою елементів, до складу якої належать, по-перше, принципи забезпечення соціальної безпеки держави. По-друге, важливим компонентом цього механізму є норми чинного законодавства, які регулюють різні аспекти забезпечення соціальної безпеки держави. По-третє, складовим елементом цього механізму є суб'єкти забезпечення соціальної безпеки. У висновках до статті узагальнюються результати проведеного наукового дослідження.

Ключові слова: інструменти соціального права, національна безпека, правовий механізм, соціальна безпека, соціальне право, соціальний захист.

Belousov V.D. The content of the legal mechanism for ensuring the social security of the state.

The article explores the essential content of the legal mechanism for ensuring social security in modern Ukraine. It establishes that this mechanism consists of elements consistent with legal principles – specifically, the forms, methods, and means provided by current legislation to ensure social security. It also encompasses processes and relationships through which the actors responsible for social security plan, create, protect, defend, and restore conditions to either eliminate social risks or, where elimination is not feasible, provide compensation. The author argues that this legal mechanism exhibits several unique characteristics. First, it has a clear systemic and organisational nature, based on the general social and related policies of the state. Second, it operates on the principle of combining general norms of social legislation with specific norms of administrative legislation. Third, it considers the specific real and potential social risks and challenges to the state's social security, with applicability to the entire population. Fourth, it enables a system of actors responsible for ensuring the state's social security. The article indicates that the legal mechanism for ensuring social security, as a distinct legal structure, constitutes a complex system of elements. The key components of this system are, first, the principles for ensuring the state's social security. Second, an important component is the set of current legislative norms that regulate various aspects of social security. Third, an essential component consists of the actors of social security – both collective and individual legal entities. These actors, in accordance with their legal status and the principles of social solidarity and responsibility, plan, organise, and implement

activities aimed at preventing and minimising social threats. They work to stabilise and develop society in response to internal and external challenges affecting the state's level of social security. The article concludes by summarising the findings of the research.

Key words: instruments of social law, legal mechanism, national security, social law, social protection, social security.

Постановка питання. Соціальна безпека виступає як фундаментальний чинник розвитку сучасної соціальної, правової та демократичної держави, сприяючи гармонійному функціонуванню суспільства, підвищенню рівня життя населення та дійсному утвердженню соціальної справедливості. Саме тому, а особливо в контексті сьогочасного зростання кількості соціально-економічних викликів в житті людини та суспільства, питання соціальної безпеки держави набувають особливої актуальності. Поряд із тим, варто підкреслити, що соціальна безпека не є станом буття, яке об'єктивується в дійсності автоматично, адже цей стан є результатом свідомих і цілеспрямованих дій ряду суб'єктів права, які, керуючись принципами соціальної відповідальності та солідарності, планують, організовують та реалізують ефективні соціально-захисні заходи, спрямовані на виконання завдань забезпечення соціальної безпеки. Дії та рішення таких суб'єктів в означеному контексті охоплюються сферою функціонування правового механізму, який координує та структурує процеси забезпечення соціальної безпеки держави. Отже, ефективність соціальної безпеки України та успішність реформ у соціально-правовій сфері нашої держави безпосередньо залежать від дієвості вказаного правового механізму, що в цілому засвідчує необхідність комплексного дослідження його сутності та змісту, що в подальшому сприятиме вдосконаленню правового регулювання в соціальній сфері, підвищенню ефективності заходів соціального захисту та зміцненню соціально-економічної стабільності України як за нинішніх умов, так і в період післявоєнного відновлення держави.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Спершу слід зауважити, що поняття та структура правового механізму забезпечення соціальної безпеки держави ще не була предметом наукового дослідження як українських, так і зарубіжних учених. Поряд із тим, слід констатувати, що теоретико-практичний зміст правових механізмів в сфері соціального захисту та у суміжних сферах, що окреслюються соціально-правовим режимом соціальної безпеки держави, вже у тій чи іншій мірі досліджувались багатьма українськими ученими, серед яких: В.В. Альошин [1], Н.О. Бабич [2], Н.В. Бочарова [3], В.Я. Буряк [4], Е.Л. Ковалюмнус [5], Д.В. Лубінець [6], Ю.О. Остапенко [7], В.О. Швець [8], В.М. Шкода [9] та ін. науковці.

Отже, **метою** статті є з'ясування сутнісного змісту правового механізму забезпечення соціальної безпеки сучасної України. Для досягнення цієї мети слід виконати такі завдання: 1) сформулювати визначення поняття «правовий механізм забезпечення соціальної безпеки держави»; 2) окреслити основні складові елементи правового механізму забезпечення соціальної безпеки держави, а також проаналізувати їх сутнісний зміст; 3) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи позиції вітчизняних учених стосовно тлумачення змісту правового механізму звернемо увагу на те, що наприклад, українська вчена В.М. Шкода досліджуючи механізм правового регулювання соціального захисту працівників митних органів, доходить висновку, що цим механізмом слід розуміти «юридичну конструкцію, якою позначається цілісна система суб'єктів, взаємопов'язаних інструментів (послідовно організовані заходи та способи) нормативно-правового регулювання соціального захисту відповідного кола працівників для забезпечення належного рівня їх соціальної безпеки (в окремих випадках – також членів їх сімей), за якого вони спроможні повноцінно задовольнити власні соціальні потреби та законні інтереси соціального характеру, не будучи ураженими соціальними ризиками (коли ці ризики не можуть бути усунені – їх негативний ефект підлягає мінімізації), враховуючи також, обумовленими характером трудових функцій, які працівники митних органів повинні виконувати за умовами трудового договору (контракту)» [9, с. 231]. Виходячи із цього визначення вчена цілком справедливо констатує, що цей механізм є ключовою умовою соціально-безпечного виконання трудових відносин працівників, а отже «фундаментальною гарантією забезпечення соціальної безпеки працівників митних органів» [9, с. 231]. Зважаючи на це, доходимо думки, що правовим механізмом забезпечення соціальної безпеки держави наразі слід розуміти узгоджений з принципами права комплексом напрямів, передбачених чинним законодавством форм, способів і засобів забезпечення соціальної безпеки, а також процесів (відносин), в яких суб'єкти забезпечення соціальної

безпеки держави планують, створюють, охороняють і захищають умови, за яких в державі усуваються соціальні ризики, а ті, які не підлягають усуненню – компенсуються.

Враховуючи позиції українських вчених щодо визначення особливих рис правового механізму та механізму соціального захисту населення, окремих верств населення [6; 7; 9; 10], доходимо висновку, що основними особливими ознаками правового механізму забезпечення соціальної безпеки держави є наступні риси цієї юридичної конструкції:

1. Правовий механізм забезпечення соціальної безпеки держави має очевидний системно-організаційний характер, який комплексним чином узгоджується із метою соціального захисту населення України, а також спрямовується на виконання комплексу завдань, досягнення цілей яких обумовлює досягнення мети забезпечення соціальної безпеки держави.

2. Правовий механізм забезпечення соціальної безпеки держави ґрунтується на загальній політиці держави (як правової та соціальної держави) в соціальній та суміжних сферах.

3. Правовий механізм забезпечення соціальної безпеки держави створений та діє за принципом поєднання (в нормативній основі цього механізму та в базі, що продукує такий механізм) дії загальних норм соціального (також трудового) законодавства і спеціальних норм адміністративного законодавства (результат процесу експансії адміністративного права України), які сукупно встановлюють соціально-правовий режим забезпечення соціальної безпеки держави.

4. Правовий механізм забезпечення соціальної безпеки держави в своїй дії враховує особливості (специфіку) соціальних ризиків та викликів для соціальної безпеки держави, а також передбачає диференціацію потреб соціального захисту різних груп населення.

5. Правовий механізм забезпечення соціальної безпеки держави, як спеціальний вид правового механізму забезпечення соціальної безпеки, в своїй дії поширює вплив (стосується) на все населення держави, а також на кожен верству населення, що характеризується соціальною уразливістю.

6. Правовий механізм забезпечення соціальної безпеки держави у контексті своєї дії передбачає створення, існування, організаційно-управлінське вдосконалення та повноцінне (нормативне, інституційне, інформаційне, матеріальне та ін.) забезпечення діяльності системи суб'єктів, предметом відання яких охоплено забезпечення соціальної безпеки держави.

Враховуючи викладене, доходимо думки, що правовий механізм забезпечення соціальної безпеки сучасної України, як особливе соціально-правове та системне утворення, характеризується цілісною структурою, яку складають такі елементи:

1) принципи забезпечення соціальної безпеки держави, якими є вихідні ідеї забезпечення належного рівня соціальної безпеки на макрорівні (у державі загалом) та на мікрорівні (стосується соціальної безпеки громадянина, груп громадян), що впливають з норм соціального права, корелюються концепцією розбудови України в якості держави загального добробуту та обумовлені еволюцією гуманістичного характеру правосвітогляду, сприяючи в комплексі своїх вимог поступовому та незворотному формуванню соціально безпечних умов співжиття людей в державі. У контексті визначення структури принципів соціальної безпеки сучасної України слід виходити із того, що такі засадничі ідеї повинні поділятися на такі групи: по-перше, загальноправові принципи (забезпечують відповідність усіх дій та рішень, пов'язаних із соціальною безпекою держави, меті та завданням права); по-друге, загальні соціально-правові принципи (забезпечують відповідність зазначених дій і рішень меті та завданням соціального права України); по-третє, спеціальні соціально-правові принципи (це комплекс засадничих ідей різних галузей права, які містять вимоги, дотримання яких сприяє соціальній безпеці держави); по-четверте, особливі принципи (принципи, які безпосереднім чином стосуються дій та рішень, безпосередньо пов'язаних із забезпеченням соціальної безпеки держави);

2) норми чинного законодавства, які регулюють різні аспекти забезпечення соціальної безпеки держави. При цьому слід зауважити, що основними стандартами належного нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки держави слід назвати такі критерії: по-перше, наявність повноважень і законність дій суб'єктів нормотворчої діяльності у сфері соціальної безпеки держави. Нормотворча діяльність, яка здійснюється повноважними на це суб'єктами та у відповідності до нормотворчих процедур, є важливою складовою нормативно-правової бази соціального забезпечення в сучасній державі, адже сприяє упорядкованості сфери соціальної безпеки, а також визначає нормативні координати дій, у відповідності до яких суб'єкти владних повноважень діють (згідно ч. 2 ст. 19 Конституції України), а інші суб'єкти соціального права можуть осмислю-

вати свої соціальні права, власні можливості їх реалізації та роль держави в цьому процесі, як основного гаранта соціальної безпеки у державі. По-друге, наступним критерієм можна назвати узгодженість із принципами права (головним чином, із принципами соціальної безпеки сучасної України) та забезпечення юридичної визначеності положень нормативно-правових актів у сфері соціальної безпеки держави. Нормативно-правове забезпечення соціальної безпеки у державі в якості гарантії соціальної безпеки держави може поставати лише тоді, коли ця діяльність безумно відповідатиме принципам соціальної безпеки сучасної України, адже в інакшому випадку результати такої діяльності: не зможуть бути органічною частиною правопорядку (при цьому наявність у держави статусу правової держави є передумовою її становлення в якості соціальної держави); вноситимуть суперечність у нормативно-правову базу, на якій здійснюються процеси в соціальній сфері, а отже розбалансуватимуть режим забезпечення соціальної безпеки держави. По-третє, важливим стандартом нормотворення в означеній сфері є відповідність нормативно-правових актів у цій сфері положенням Конституції України та діючим соціальним стандартам. У цьому контексті слід виходити із того, що: Конституція України вважається Основним Законом, а отже – базисом правової системи держави, закладаючи основи для гарантій захисту соціальних прав і законних інтересів у соціальній сфері; нормотворча діяльність повинна спрямовуватись на створення актів, які не будуть звужувати існуючі соціальні стандарти, раніше прийняті для конкретизації положень Конституції України. З огляду на це, нормативно-правова основа забезпечення соціальної безпеки у державі є важливою гарантією соціальної безпеки сучасної України, коли відповідний обсяг нормативно-правових актів, правил і стандартів, узгоджуватимуться із принципами права, відповідатимуть нормам Конституції та враховуватимуть існуючі соціальні стандарти (виключенням можна вважати випадки, коли приймаються нові соціальні стандарти, що в порівнянні з раніше прийнятими стандартами є більш прогресивними у сенсі забезпечення соціальної безпеки держави). По-четверте, одним із важливих стандартів належного нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки держави є відповідність нормативно-правових актів у сфері соціальної безпеки держави міжнародним актам та євроінтеграційним завданням України. Як відомо, сучасне законодавство України повинне відповідати міжнародним тенденціям у сфері соціального захисту та реальним соціальним потребам громадян [11, с. 81; 12, с. 359–380]. Вбачається, що вказане безпосереднім чином передбачає, насамперед: а) підписання (приєднання) до міжнародних договорів та їх ратифікацію, результатом чого є те, що Україна таким чином зможе забезпечити відповідність своїх нормативно-правових актів зобов'язанням, закріпленим у міжнародних договорах і конвенціях, учасником яких вона є (відповідність цим міжнародним інструментам засвідчує те, що режим соціальної безпеки держави у відповідній частині є таким, що відповідає міжнародно визнаним стандартам і передовій практиці); б) імплементацію міжнародних рекомендацій та керівних принципів, які хоча й охоплені категорією «м'якого права», а отже не є обов'язковими, утім, створюються міжнародними експертними групами з метою сприяння соціальній безпеці держав і людства загалом (адже є цінними вказівками для розробки та впровадження ефективної політики у соціальній сфері, програм соціального захисту населення), й тому враховуються державою в її нормативно-правовій політиці задля посилення потенціалу соціальної безпеки держави;

3) суб'єкти забезпечення соціальної безпеки сучасної України, якими є колективні та індивідуальні суб'єкти права, котрі у силу свого правового статусу, вимог принципу соціальної солідарності та соціальної відповідальності, планують, організують та здійснюють заходи, які прямо чи опосередковано спрямовані на запобігання та мінімізацію соціальних загроз та викликів, стабілізацію та розвиток суспільства в умовах внутрішніх та зовнішніх викликів, що відбуваються на рівні соціальної безпеки держави. Виходячи з цього, можемо дійти висновку, що для цих суб'єктів характерні такі ключові ознаки: по-перше, наявність правового статусу суб'єкта забезпечення соціальної безпеки держави, який є юридичною конструкцією, якою об'єднують різних суб'єктів із різними типами правових статусів, зокрема: органи публічної служби, предметами відання яких є вирішення тих чи інших питань, що сприяють соціальній безпеці держави; колективні та індивідуальні суб'єкти громадянського суспільства, які здійснюють дії у сфері соціальної безпеки держави. По-друге, особливим для цих суб'єктів є й те, що основні суб'єкти забезпечення соціальної безпеки держави, мають належну міру компетенції для здійснення заходів у відповідній сфері. Виокремлена ознака вказує на те, що дана група суб'єктів повинна мати необхідний обсяг професійних знань та компетенції щодо формування

та реалізації соціальної політики, здійснення антикризового управління у сфері соціального захисту населення тощо. По-третє, розглядаючи вказаних суб'єктів, необхідно враховувати, що діяльність суб'єкта забезпечення соціальної безпеки держави у цілому спрямована на досягнення конкретної мети, а саме: формування умов, за яких ефективно функціонує система соціального захисту населення в цілому та окремих груп населення зокрема (осіб з інвалідністю, жінок, молоді, осіб передпенсійного віку та ін.); запобігання соціальним ризикам та протидію вже існуючим ризикам. По-четверте, суб'єкти забезпечення соціальної безпеки держави, як правило, ресурсно забезпечені державою для того, щоб мати можливість ефективно досягати мети своєї діяльності, своєчасно використовуючи необхідні людські, матеріальні, фінансові, інформаційні та інші ресурси. По-п'яте, суб'єкти забезпечення соціальної безпеки держави є умовною системою суб'єктів (вбудована в соціальну систему, як невід'ємний її елемент), що виражають собою інституційну забезпеченість соціально-правового режиму соціальної безпеки. Ця система охоплює суб'єктів з різним статусом, тобто, суб'єктів владних повноважень, суб'єктів громадянського суспільства, а також суб'єктів економічної діяльності. По-шосте, суб'єкти забезпечення соціальної безпеки держави є адаптивними до змін у відповідній сфері, а також характеризуються здатністю до оперативного реагування на соціальні ризики та виклики. По-сьоме, суб'єкти забезпечення соціальної безпеки держави є відповідальними перед суспільством та індивідом, який опинився у складній життєвій ситуації або ж може опинитися в такій ситуації. Означена відповідальність виявляється у тому, що ці суб'єкти: а) регулярно публікують звіти про результати своєї роботи; б) реагують на реальні та потенційні соціальні ризики (виклики) у державі, керуючись не лише нормами законодавства, а й вимогами принципів права, а насамперед – принципу соціальної відповідальності.

Висновки. Правовий механізм забезпечення соціальної безпеки держави є невід'ємною складовою правопорядку, яка функціонує в рамках соціально-правового режиму соціальної безпеки України. Цей механізм, постаючи в якості особливої юридичної конструкції, регламентованої чинним законодавством та узгодженої з принципами права, діє в ключових напрямках здійснення суб'єктами права дій і прийняття рішень у контексті їх діяльності з попередження та протидії соціальним ризикам. В рамках дії розглядуваного механізму вказані суб'єкти можуть планувати, створювати, охороняти, захищати, а також відновлювати умови, за яких у державі усуваються соціальні ризики, врівноважуючи умови соціально безпечного буття. Разом із тим, враховуючи викладене, слід зауважити, що досягнення відповідного ефекту дії правового механізму забезпечення соціальної безпеки України можливе за умови, якщо цей механізм: по-перше, є системно організованим; по-друге, ґрунтується на людиноцентричній та ефективній політиці держави; по-третє, враховує вимоги принципів права у сфері соціальної безпеки; по-четверте, своїм змістом враховує специфіку реальних і потенційних соціальних ризиків та викликів; по-п'яте, поширює свій вплив на все населення держави; по-сьоме, має належне інституційне забезпечення. Така характеристика розглядуваного правового механізму дозволяє йому бути ключовим інструментом у досягненні соціально-економічної стабільності та поступального розвитку українського суспільства, а також спроможним своєчасно адаптуватися до викликів у сфері соціальної безпеки держави і забезпечувати належний рівень соціального захисту для всіх верств населення України в особливий період та в період післявоєнної відбудови країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Альошин В.В. Поняття та структура механізму соціального захисту співробітників правоохоронних органів. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 72–81. DOI:10.32842/2078-3736/2021.4.10.
2. Бабич Н.О. Мета та завдання механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави. *Соціальне право*. 2021. № 3. С. 39–44. DOI:10.32751/2617-5967-2021-03-03.
3. Бочарова Н.В. Соціально-правовий механізм забезпечення прав людини: до питання про зміст та структуру поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33. Т. 1. С. 11–13.
4. Бурак В.Я. Правовий механізм захисту трудових прав та законних інтересів працівників: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Львів, 2021. 500 с.
5. Ковалюмнус Е.Л. Правовий механізм захисту трудових та соціальних прав суддів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2021. 220 с.

6. Лубінець Д.В. Ознаки правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 6 (53). С. 49–56. doi:10.32782/ruuv.v6.2023.10.
7. Остапенко Ю.О. Теоретична та практична сутність правового механізму реалізації трудових прав працівників. *Соціальне право*. 2022. № 1. С. 17-24. doi:10.32751/2617-5967-2022-01-02.
8. Швець В.О. Мета та завдання правового механізму забезпечення стабільності трудових правовідносин. *Юридична наука*. 2019. № 2 (92). С. 448–455.
9. Шкода В.М. Структура механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 2. С. 230–235.
10. Гладкий В.В. Ознаки правового механізму забезпечення антикорупційної безпеки. *Сучасні погляди на реформування законодавства: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Полтава, 25-26 жовтня 2019 р.)*. Херсон: Гельветика, 2019. С. 62–66.
11. Клипа О.П. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту працівників Національної поліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2021. 212 с.
12. Чижмарь Ю.В. Національне та міжнародне трудове право: теоретико-правові проблеми: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2016. 471 с.